

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Lipcsei Imre

A BÉKÉS VÁRMEGYEI OKTATÁSÜGY TÖRTÉNETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

Témavezető: Dr. Vaskó László



**DE Bölcsészettudományi Kar
2005**

Az értekezés témája, célkitűzései

A dolgozat célja, hogy a békés vármegyei oktatásügy mennyiségi és minőségi változásainak elemzésével feltárjuk a közoktatásügy fejlődésének történeti vonulatát és a vármegye példáján keresztül úgy mutassuk be ezt, hogy az egész országra vonatkozó állami és egyházi tendenciák mellett tükröződjön vissza a regionális értékek sajátossága is. A kutatás fontos összetevője a felekezetek szerepvállalása a különböző iskolatípusok működtetésében és a nemzetiségre vonatkozó statisztikák, központi dokumentumok, vármegyei tanügyi iratok feldolgozásával a szlovákság identitásáért folytatott küzdelmének megismertetése.

Magyarországon, mint mindenhol a világon, a közoktatást nagymértékben befolyásolták a politikai változások. A XX. században több nagyhorderejű átalakulás forgatta ki sarkából a magyar társadalmat, melyek erőteljesen hatottak az iskolai élet összes szegmensére. A dolgozat szerzője a Trianoni békeszerződést követő húsz év neveléstörténeti törekvéseit teszi vizsgálatának tárgyává egy régió, Békés vármegye oktatásügyi helyzetének feltárásával, az iskoláztatás körülményeinek általános és sajátos jellemző vonásait kutatva. A két

világháború közötti időszak jelentős a magyar neveléstörténetben, hiszen az elcsatolások következtében megcsönkített iskolahálózat és a vesztes háború okozta gazdasági nehézségek ellenére fontos változtatások jelentek meg az oktatás struktúrájában, a tanügyigazgatásban, a tananyagban és az oktatás szinte minden szférájában.

Belépve az Európai Unióba sem szabad elfeledkeznünk az akkori értékekről. A mai oktatásügy előtörténetének feltárása ugyanis több olyan regionális objektív tényezőre, ok-okozati összefüggésre irányíthatja rá a figyelmet, melyek napjaink közoktatási gyakorlatában is problémaként jelenhetnek meg. Ide tartozik többek között a különböző fokozatú iskolák hálózatának település-földrajzi, gazdasági és társadalmi meghatározottsága, valamint az a neveléstörténeti tanulság, hogy az általános közoktatás-politikai elvárások és a régió társadalmi törekvései csak egymással párhuzamban valósulhatnak meg.

Az alkalmazott módszerek

A témakifejtés fő vonulatát az elemi népiskolák, az elemi négy osztályát követő középfokú képzést adó polgári és a középiskolák, valamint a polgári vagy a középiskolák alsó négy osztályára épülő tanítónőképző és a „gyakorlatias jellegű középiskolák”, a felső kereskedelmi és a felső mezőgazdasági oktatás vizsgálata jelenti, mely iskolatípusokra jellemző adatokat önálló fejezetekben dolgozzuk fel.

A feltáró munka során azért ezek az intézménytípusok kaptak prioritást, mert a kötelező elemi népiskola mellett ezek a közép és középfokú iskolák voltak a legelterjedtebb mindennapi iskolák, így - hipotézisünk szerint - az oda járó tanulók adataiból megfelelő következtetéseket lehet levonni a különböző társadalmi rétegekhez tartozó lakosság oktatáshoz fűződő viszonyáról és a vármegye iskoláztatási törekvéseiről.

A téma feldolgozásánál a leíró jelleg mellett elméleti-elemző módszert alkalmazva, helyenként az összehasonlító metodika segítségével nem csak az intézetek egymással való összevetésére, de olykor országos kitekintésre is vállalkozunk.

A kutatómunka kezdetét a történeti és a neveléstörténeti szakirodalom feldolgozása jelentette. Az 1920 – 30-as évek

országos oktatáspolitikai korrajzát neveléstörténeti jegyzetek, valamint Klebelsberg Kunó, Kornis Gyula és Hóman Bálint könyveinek, írásainak áttanulmányozása adta meg.

A vármegyére vonatkozó anyagot korabeli dokumentumokra támaszkodva könyvtári és levéltári kutatómunkával tártuk fel. A Békés Megyei Levéltárban meglévő alispáni jelentések, Békés Vármegye Közigazgatási Bizottságához benyújtott tanfelügyelői jelentések, iskolaszéki jegyzőkönyvek, polgári, gimnáziumi, felső kereskedelmi és felső mezőgazdasági iskolák és a tanítónőképző anyakönyvei, közös értesítői, évkönyvei, statisztikai által nyert információkat a Csongrád Megyei Levéltárban található középiskolai, valamint polgári iskolai Tankerületi Főigazgatóság iratai megfelelően egészítették ki.

Az Országos Törvénytárból vett törvények, a VKM által kiadott tantervek, utasítások a korszak oktatáspolitikájának fő irányvonalát idézik fel, míg a korszak iskoláztatásra vonatkozó gondolkodását jól reprezentálják az időszak pedagógiai folyóiratai, melyek közül kiemeljük az Evangélikus Népiskolát, a Protestáns Szemlét és a Szegeden megjelent Nevelésügyi Szemlét. Ezekben a sajtóorgánumban rendszeresen publikáltak a békés vármegyei pedagógusok, így az írásokban

felvillantak azok a problémák, javaslatok, módszertani útmutatások, tantervi viták, melyek a vármegye elemi népiskoláiban, polgári iskoláiban, tanítónőképzőjében és középiskoláiban, az 1920-30-as években foglalkoztatták a pedagógusokat és a tanügyi elöljárókat.

Fontos feladata a dolgozatnak az 1920-30-as évek asszimilációs szorításában élő szlovák nemzetiségiek oktatáshoz fűződő viszonyának vizsgálata. Az adott iskolatípus és a nemzetiségi képzés kapcsolatát minden témánál külön alfejezetben tárgyaljuk, jelezve azt, hogy a szlovákság nem elszigetelten élt a vármegyében, hanem élete minden területén, így az iskoláztatásban is szervesen kapcsolódott a magyar oktatáspolitikához. A szlovák nyelvű nemzetiségi oktatással kapcsolatos vármegyei törekvésekbe az Országos Evangélikus Levéltárban, a békéscsabai, valamint a szarvasi evangélikus egyházközségek helyi levéltáraiban fellelt dokumentumok engedtek betekintést. A felhasznált forrásanyagok adatait esetenként kritikával kezeltük és más dokumentumokkal történt ütköztetés után a bizonyított tényeket használtuk fel munkánkban.

Az eredmények

- A két világháború közötti időszak megítélése a magyar szakirodalomban politikafüggő. A rendszerváltás előtti jelzők – irredenta, sovinszta, nacionalista – elkoztak az 1990 utáni publikációkban. Előtérbe kerültek a realitás talaján nyugvó elemző munkák, melyek a történeti tényeket nem elferdítve, hanem az értékekre rávilágítva mutatják be a trianoni sokkot követő évtizedek oktatáspolitikáját. Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint, a kor két nagyformátumú kultúrpolitikusa az oktatást, a tudományt és a kultúrát nemzetpolitikai stratégiai ágazatnak tekintették. Olyan tartalmi és strukturális intézkedéseket hoztak, melyek napjainkban is megmaradtak (klinikák, kutatóintézetek, szakoktatás, nyolcosztályos általános oktatás stb.) és főként Klebelsberg esetén a XXI. században is európai dimenzióval rendelkeznek.

- A múlt és a jelen között több hasonlóság jelentkezik. Az egyik legszembetűnőbb jellegzetesség az, hogy a társadalmi struktúrát az 1920-30-as években, miként napjainkban is leképezte az iskolahálózat. Ez azt jelenti, hogy a települések nagysága összefüggött az ott működő iskolák szintjével. Városokban, nagyobb településeken jelentősebb iskolák

működtek, míg falvakban, tanyákon zsúfoltabb, általában osztatlan elemekben tanultak a gyerekek. Közép- és középfokú iskolákat csak nagyobb lélekszámú helységekből találhattunk és találhatunk a XXI. században is. Ez magában hordozta a migrációt, hiszen azok a gyerekek, akik magasabb végzettségre akartak szert tenni, elhagyták lakóhelyüket. Békés vármegyében nem volt felsőfokú intézmény, így a diploma megszerzésének igénye együtt járt a költözéssel is. Az értelmiségi pályára lépő fiatalok közül többen nem jöttek vissza a vármegyébe, ezért csak lassan növekedett a lakosság iskolázottsági színvonala. Ez a probléma erőteljesen megjelent a XX. század második felében is. A megye vezetői okulva a múlt strukturális hiányosságából mindent elkövettek az iskolahálózat kiszélesítésére, a felsőfokú oktatás Békés megyei meghonosítására.

- Ahhoz, hogy bizonyos oktatáspolitikai törekvések megvalósulhassanak, nem elég a törvényeket, rendeleteket deklarálni, hanem az eltervezett intézkedések objektív feltételrendszerét is meg kell teremteni. Példaként említhető a kötelező alapfokú iskoláztatás gondolata, amely már Eötvös Népoktatási törvényében is megfogalmazódott, azonban ennek reális keretet csak a Klebelsberg Kunó által kiadott 1926. évi VII. tc. után megindult népiskolai expanzió biztosított.

A törvény hatására Békés vármegyében 134 új tanterem és 58 tanítói lakás épült, mely következtében az iskolába nem járó tankötelesek aránya 1920-hoz viszonyítva 1930-ra az egyharmadára redukálódott.

- A tanítók már az 1920-as években felismerték, hogy a gyermekek közötti tanulási különbség nem csak az eltérő képességeik miatt alakult ki. Sok gyerek nem volt képes a többiekkel együtt haladni, lemaradásuk hátterében többek között szociális hatások is szerepet játszottak. A gyerekek általában olyan családban nőttek fel, ahol a kultúra befogadásához sem késztetést, sem konkrét segítséget nem kaptak. A pedagógusok ezért a meglévő társadalmi és szociális nehézségek miatt örömmel fogadták a Tanterv és Utasításban megengedett tanítói szabadságot.

A továbbképzéseken többször felmerült, hogy a tudást nemcsak szélesíteni, hanem mélyíteni is kell. Inkább rendelkezzenek kevesebb, de biztos tudással a tanulók, mert a felszínes ismereteknek nem tudják hasznát venni a gyakorlati életben. Többször felvetették a differenciálás lehetőségét, hiszen érezték, hogy egyes esetekben lassítani kellett a tempót, míg voltak olyan tanulók, akiknek kevés volt a feldolgozott tananyag.

- A nemzetiségi kérdés egyik alapköve volt az oktatás. Ennek megfelelően a szlovákok lakta régiókban, Békéscsabán, Szarvason és Tótkomlóson, illetve ezen településekhez tartozó külterületeken működő elemi népiskolákban a szülők kívánságához igazodva a szlovák írás és olvasás tanítása mellett a vallás oktatása is nemzetiségi nyelven folyt. Főként az evangélikus egyháznak köszönhetően – amely küldetésének tartotta a XVIII. században betelepített telepések identitásának megőrzését – még az 1930-as években is a szlovák anyanyelvű diákok háromnegyede tanulhatta anyanyelvét az elemiben. Ez is közrejátszhatott abban, hogy a központi asszimilációs törekvések ellenére, a szlovákság száma csökkent ugyan, de napjainkban is megőrizték nyelvüket, kultúrájukat. A XXI. században Békéscsabán szlovák gimnázium, míg a másik két városban szlovák tannyelvű általános iskola működik.

Békés vármegyében több nemzetiség élt együtt. A szlovák, német, román nemzetiségű lakosság közül frekvencián a szlovákok iskoláztatási szokásait vizsgáljuk a dolgozatban. Azért őket emeljük ki, mert lélekszámuk sokszorosa volt a többi nemzetiségnek a vármegyében és országos viszonylatban is jelentős volt az arányuk. Békés vármegyében ugyanis több szlovák élt, mint az országban összesen.

- A békés vármegyei közép- és középfokú iskolák tanulóinak vizsgálatánál az országos adatokhoz hasonló és a vármegye sajátosságainak megfelelő eltérések figyelhetők meg. Hasonlóság, hogy a diákok felekezeti megoszlásánál az izraelita tanulók, az országos helyzetnek megfelelően arányukban felülreprezentáltak voltak a békés vármegyei középiskolákban is. Kutatásunk adataiból kitűnt, hogy Karády Viktor eredményeivel megegyezően, az izraeliták inkább az evangélikusok felé vonzódtak, ami megmutatkozott abban, hogy az evangélikus középiskolák izraelita diákjainak aránya általában kétszerese volt a többi középiskoláéhoz képest. A szülők foglalkozása szerinti megoszlás vizsgálatánál azonban megjelenik a vármegyei jellegzetesség. Békés, mint alföldi vármegye lakosságának nagy része a földművelésből élt. Ennek megfelelően mindegyik közép – és középfokú iskolában az országos helyzettől eltérően az alacsonyabb társadalmi csoporthoz tartozó családok gyermekei tanultak.

- A vármegyére jellemző protestáns dominancia erőteljesen megjelenik egyes iskolatípusokban. Az elemi népiskolák 1/5-t működtették a protestánsok az országban, míg a vármegyében a népiskolák 3/5-e tartozott hozzájuk. A középiskolák esetében még nagyobb szerepet vállaltak. A hét

középiskolából egy állami, egy katolikus mellett három evangélikus és kettő református intézmény nyújtott továbbtanulási lehetőséget a vármegye diákjai számára. Az ország egyetlen evangélikus tanítónőképzője Szarvason működött, ezért természetes az evangélikusok túlsúlya, azonban az igazsághoz hozzátartozik, hogy többségük más vármegyéből érkezett. A polgári iskolák és a szakképzést folytató intézmények közül csak egy polgári iskola, az endrődi volt felekezeti (katolikus), ami azt jelenti, hogy az országos trendhez hasonlóan a protestánsok kivonultak ezen iskolatípusokból.

- Az oktatási struktúra kialakításánál, működtetésénél fontos tényező a tervszerűség. Pozitívan értékelhető, ha az oktatásügy irányítói nem mereven ragaszkodnak a szerkezet kereteihez, hanem rugalmasan felelnek a társadalmi igényekre.

Ilyen válasz volt az orosházi és békéscsabai polgári iskolákban megjelent mezőgazdasági képzés kiterjesztésére vonatkozó kezdeményezés felkarolása. Új iskolatípus, a felső mezőgazdasági iskola alakult ki, amely egyrészt Tessedik Sámuel tradícióira építkezett, másrészt a régióban „földből élő” lakosság felől jelentkező igényt elégítette ki.

- Az iskolák, - az elemitől a középiskoláig – az iskolaköteleseken kívül a felnőtt lakosság képzését is szolgálták. A Népművelési Bizottságok által szervezett programok zömét ugyanis az elemi, közép- és középfokú iskolákban bonyolították le, az előadások megtartásában, a tanfolyamok vezetésében pedig a vármegye pedagógus társadalma aktív szerepet vállalt.

- Annak ellenére, hogy a kutatás 80-90 évvel ezelőtti időszak történéseit vizsgálja, a téma feldolgozása rendelkezik aktualitással. Véleményünk szerint ugyanis nehéz sikeres oktatáspolitikai koncepciót kidolgozni, ha csak a jövő kihívásaira fókuszálunk és elmegyünk elődeink értékes tapasztalatai mellett. Ép ezért át kell értékelni a XX. század magyar pedagógiai törekvésekeit. Tanulni kell a múltból, ne próbáljuk újra felfedezni mindazt, amit évtizedekkel ezelőtt már alkalmaztak a magyar iskolákban. A jövő kérdéseire csak akkor tudunk megfelelő választ adni, ha a jelen ismereteit ötvözzük a múlt értékeivel és nem követjük el a régmúlt hibáit. Bátran kijelenthetjük, hogy a hazai oktatástörténet számos olyan értékkel rendelkezik, melyekre lehet támaszkodni napjaink iskolaügyében is.

A kutatás eredményeként megjelent publikációk:

1. A szarvasi tanyasi iskolák története a két világháború között. In KELEMEN ELEMÉR (szerk.): *Adatok Dél-Magyarország iskolaügyének történetéből*. Budapest, 1996, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 56-68. p.
ISSN 0238-3241 10, ISBN 963 7644 46 6
2. A szarvasi tanyai iskolák szerepe a tehetségmentés területén. In NANSZÁKNÉ CSERFALVI ILONA (szerk.): *Tehetség és társadalom a 20. századi Magyarországon*. Debrecen, 1996, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 25-31. p.
ISBN 963-7288-20-1
3. A békés vármegyei polgári iskolák története a Trianont követő időszakban.
www.tsf.pfk.hu Előadás a *Pedagógiai Doktori Iskolák Tanácskozása* konferencián. Budapest, 2000. máj. 10., Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
4. A békés vármegyei középiskolák története 1920-1940-ig. In RADNAINÉ SZENDREI JULIANNA (szerk.): *Ezredforduló, műveltségkép, kisgyermekkori nevelés*. Budapest, 2001, Trezor Kiadó, 150-155. p.
ISBN 963 9088 48 X
5. Az elemi szintű oktatás az 1920-30-as években Békés megyében. In MICHELLER MAGDOLNA (szerk.): *Körösi Tanulmányok*. Békéscsaba, 2001, Körös Főiskola, 13-29. p.
ISSN 1218 3016

6. A békés megyei gimnáziumok és polgári iskolák összehasonlító vizsgálata a Trianont követő időszakban. In IZSÁKI ZOLTÁN (szerk.): *Tudományos közlemények*. Szarvas, 2001, Tessedik Sámuel Főiskola, 195-207. p. HU ISSN 1587-6179
7. Klebelsberg Kunó és a Collégium Hungaricumok. In VIRÁGHNÉ HORVÁTH ERZSÉBET (szerk.): *Discursus*. Szarvas, 2001, Tessedik Sámuel Főiskola – Pedagógiai Főiskolai Kar, 29-45. p. ISSN 1589-2662
8. Az evangélikus egyház és a szlovákság kapcsolata Békés megyében. In RAICSNÉ HORVÁTH ANIKÓ (szerk.): *Tükörkép*. Baja, 2001, Óvó- és Tanítóképzők Egyesülete, 180-189. p. ISSN 1589-1488
9. A nemzetiségi pedagógusképzés Magyarországon a szarvasi főiskola történetének tükrében. In BALOGVA, MÁRIA – IVANICS, STEFÁN (szerk.): *Odborna konferencia ucitelov*. Losonc, 2002, CSEMADOK, 18-32.p. ISBN 80-89001-23-8
10. Tessedik Sámuel és az evangélikus egyház szerepe Békés megye oktatásügyében. *Evangélikus Iskola*, 3. évf. (2003.) 1. sz. 20-30.p. ISSN 1587-8244
11. The evangelical teacher's training college of Szarvas in the post-trianon Hungary. In GABÓDA BÉLA (szerk.): *Közös értékeink*. Ungvár, 2004, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 124-133.p. ISBN 966 7966 194
12. Les effets des changements sociaux sur l'éducation hongroise au XX^e siècle In SANFOURCHE J.P. : *Reflexions et analyses pédegogiques*. Poitiers, 2004, I.U.F.M. de l'Académie de Poitiers, 43-55. p. ISSN 180-889 X
13. A Trianon utáni Békés vármegyei gimnáziumok oktatástörténete. *Neveléstörténet*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 1 évfolyam (2004.) 3-4. szám . 112-126 p.
14. A társadalmi változások hatása a 20. századi magyar oktatásügyre. In VIRÁGHNÉ HORVÁTH ERZSÉBET (szerk.): *Discursus*. Szarvas, 2004. Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar, 89-101.p. ISSN 1589-2662
15. Az óvó- és tanítóképzés stratégiájának történeti változásai <http://pfk.szv.tsf.hu> Előadás a *História, sučanost' a perspektívy učitel'ského vzdělávání* konferencián. Besztercebánya, 2004. szept. 09. Bél Mátyás Egyetem Pedagógiai Kar.
16. Az egyházak szerepe Békés vármegye Trianon utáni oktatásügyében. *Mester és tanítvány*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2005, 2. évfolyam. (közlésre elfogadva) ISSN 1785-4342
17. A Szarvasi Ág. Hitv. Evangélikus Gimnázium tanulóinak vizsgálata az 1921-22-es és az 1929-30-as tanévekben. NAGY PÉTER TIBOR (szerk.): *Az iskolai népességek társadalmi háttere*. CD kiadvány. 2005. (közlésre elfogadva)